

Rozvoj jako destrukce, obrana či obnova obcí?

Nada Johanisová, Zuzana Filipová a Eva Fraňková

(kapitola do připravované knihy Hlucháň-Horký, O., Profant, T.: Mimo sever a jih: rozumět globálním nerovnostem a rozmanitosti, 2014)

Úvod: Soukromé vlastnictví jako lék na „tragédii obcí“?

Jednou ze stálíc ekonomického myšlení středního proudu¹ je silný důraz na soukromé vlastnictví jako na základ veškerého ekonomického konání. Předobraz tohoto pojetí nalezneme již v 18. století u francouzských fyziokratů. Slovy britského ekonoma Guy Routha je podle nich „svět řízen Zákonem přírody, který, nebudou-li se mu činit překážky, zajistí maximální užitek všem. Protože Zákon přírody vyžaduje, aby každý svobodně sledoval vlastní zájmy, z nichž tím nejdůležitějším je možnost získání a udržení majetku, je soukromý majetek posvátný“ (Routh 1977: 70)². Ačkoliv se dikce během staletí proměnila, je jasně definované soukromé vlastnictví nadále v mainstreamovém ekonomickém a rozvojovém diskursu vnímáno jako důležitá podmínka fungování trhu, modernity a rozvoje. Zvláště to platí v případě vlastnictví půdy, která je ve středoproudém myšlení (vedle „zdrojů“) de facto šifrou pro veškerou přírodu (Daly a Cobb 1990: kap. 5). Půda je ale zároveň v klasickém i neoklasickém myšlení výrobním prostředkem, resp. kapitálem, který umožňuje výrobu, jejíž maximalizace s minimálními náklady je jedním ze základních témat mainstreamové ekonomické teorie (viz např. Fuchs a Tuleja 2003: 16, 197).

Pro dobré fungování trhu i ekonomiky jako celku je podle mainstreamového ekonomického uvažování nezbytné, aby vlastník (rozumí se implicitně jednotlivec či výrobní společnost-firma) měl právo půdu nejenom využívat (tzv. právo *usufruct*³), ale také vyloučit druhé z užívání a obě uvedená práva mohl (prodejem, dědictvím apod.) převést na jinou (právníckou či fyzickou) osobu (Reeve 1986 v Lindbloom 2012: 13-14). V kontextu polarity Sever - Jih tento pohled, implicitně naznačující nadřazenost privátní formy vlastnictví, formulují Thomson - Feeny - Oakerson v Bromley (1992: 144): „Mezi západními rozvinutými zeměmi existuje po stovky let tradice jasně definovaných a vymahatelných soukromomajetkových práv ve vztahu k půdě. Ta umožňují majiteli vyloučit ostatní z užívání půdy, přenechat ji

¹ Hovoříme-li o ekonomii středního proudu, resp. o ekonomii mainstreamové, máme na mysli syntézu neoklasické a keynesiánské ekonomické teorie, jak je prezentovaná ve standartních ekonomických učebnicích, např. Fuchs a Tuleja (2003).

² Viz též Routh (1977: 77, 129, 230). Doslova o posvátnosti soukromého majetku hovoří i Adam Smith (Heilbroner 1986: 218).

³ Anglický pojem *usufruct* je odvozen z analogického konceptu ve starořímském právu (*usus*: využití, *fructus*: plod).

dědicům, nabídnout ji jako zástavu v případě finančního závazku a v určitých mezích... s ní naložit, jak uzná za vhodné“.

Podle peruánského ekonoma Hernando de Sota je to právě absence jasně vymezených vlastnických práv, která udržuje země globálního Jihu v pasti „špinavého sklepa předkapitalistického světa“ (de Soto 2001: 4). Lidé v těchto zemích podle něj mají aktiva, tedy majetek v podobě pozemků či obydlí, které užívají. Ale nemají k nim písemné doklady a v mnoha případech nejsou jejich vlastnická práva jednoznačně definovaná tak, aby jim někdo zvenčí porozuměl. Jejich majetek nelze rozdělit na podíly, nelze jej snadno vzájemně porovnávat a pravidla, která řídí užívání majetku, se v různých komunitách liší (tamtéž: 1). Proto nemohou své zdroje snadno proměnit na peníze, resp. na likvidní kapitál, např. tak, že jej prodají, či ho využijí k získání úvěru či renty, které pak produktivně investují a „vygenerují tak nové bohatství, které přispívá zároveň k produkci a k produktivitě“ (tamtéž: 1). Je proto třeba nahradit „anarchismus“ „efektivností“ (tamtéž: 7) a přesunout legitimitu vlastnických vztahů „z politického kontextu místních komunit“ směrem k „neosobnímu kontextu zákona“ (tamtéž: 4). V této souvislosti de Soto popisuje svou strategii pro rozdrobení komunitních forem vlastnictví ve venkovských oblastech Peru, kde dosud převládají, a jejich převod na soukromé vlastnictví (tamtéž: 10 -11).

Explicitním útokem na komunitní vlastnictví je slavný článek amerického biologa Garreta Hardina (1968), zvaný *The Tragedy of the Commons*, což lze přeložit jako „tragédie obcíny“. Na rozdíl od de Sota Hardin nekritizuje komunitní vlastnictví, protože zabraňuje rozvoji, ale proto, že v podmínkách rostoucí populace ohrožuje přírodní prostředí do té míry, že hrozí jeho zánik.

Co je hlavní myšlenkou článku? Autor nás žádá, abychom si představili „pastvinu, přístupnou všem“ (o níž však zároveň hovoří jako o občině, čili o *commons*). Lze očekávat, říká Hardin, že každý pastevec, „coby racionální bytost“, bude usilovat o to, aby maximalizoval svůj užitek (Hardin 1968: 1244). To jej povede k tomu, aby na pastvinu dal pást další kus dobytka, a po něm další a další... Protože si dokáže spočítat, že užitek z jeho vlastní krávy, kterou po vypasení prodá, případně pouze jemu, zatímco negativní užitek (nadměrné spasení pastviny jeho nadpočetnou krávou resp. kravami) ponesou všichni pastevcí. Jeho podíl na této škodě tedy nepřesáhne malý zlomek. Tragédie je v tom, pokračuje Hardin, že stejně uvažují všichni ostatní pastevcí. A všichni tedy pasou nadpočetná dobytčata, která nakonec svou nadměrnou pastvou způsobí zánik pastviny. „V rámci své vnitřní logiky tak občina nevyhnutelně spěje k tragédii,“ dodává autor (Hardin 1968: 1244). Metaforu takto chápané obcíny - *commons* - aplikuje na řadu dalších oblastí, včetně populačního růstu, mořského rybolovu a návštěvnosti národních parků. Jako řešení navrhuje v případě *commons* typu

společné pastviny oplocení a privatizaci, v případě *commons* jako jsou oceány či ovzduší pak legislativní a administrativní opatření ze strany veřejné správy⁴.

Hardinova „tragédie obecní pastviny“ (či „tragédie občiny“) měla obrovský dopad a stala se okřídleným rčením, které mnohdy získalo status zákona, se kterým se nediskutuje (Feeny - Berkes - McCay - Acheson 1990). Koncept i jeho implikace rychle zdomácněla v environmentální ekonomii (u nás např. Šauer - Livingstone 1996), environmentální filosofii (u nás např. Kohák 1998), v environmentální výchově a v dalších oborech. Hardinovo řešení, privatizace (případně zestátnění) přírodních zdrojů, si také našlo cestu jak k vlivným institucím typu Světová Banka, které ji vtělily do svých doporučení pro země globálního Jihu, tak k vládám těchto zemí, které pak často skutečně přistoupily k rozsáhlé privatizaci či zestátnění komunitně spravovaných území v zájmu ochrany přírody a udržitelného rozvoje (Bromley 1992: 17-18, Monbiot 1994, Fairlie 2009: 18, Slavíková - Vejchodská - Slavík 2012: 95). Hardinův článek navíc nahrál představě, prezentované již klasickým ekonomem Thomasem Malthusem, podle které si chudí mohou za svou chudobu sami, protože se příliš množí a ohrožují tak potravní zdroje, na nichž závisí, či v moderní verzi: environmentální problémy globálního Jihu způsobují příliš rychle se množící chudí lidé⁵.

Hardinův článek resp. jeho teze „tragédie občiny“ vyvolala nejen obrovský pozitivní ohlas, ale i velkou vlnu kritiky. V mnoha případech je tato kritika zároveň i kritikou výše uvedeného západního pojetí soukromého vlastnictví a jeho prosazování v zemích Jihu. V následujícím textu shrneme argumenty těchto kritiků a představíme některé alternativy v rámci globálního Jihu a Severu. Konkrétněji: V první podkapitole představíme v širších souvislostech některé funkční občiny s důrazem na současnost a země Jihu. Druhá podkapitola shrne vlivné argumenty proti Hardinově tezi ze západních hodnotových pozic (skupina kolem Elinor Ostrom) a definuje pojmy občina a *commons*. Ve třetí podkapitole se podíváme na konkrétní příklady tzv. selhání občin v zemích globálního Jihu a poukážeme na jejich komplexní příčiny. Čtvrtá podkapitola, obsahující též příklady současných tlaků na komunitně vlastněná území, se na tuto „selhání“ systémů komunitní správy podívá optikou radikálnějších kritiků z globálního Jihu i Severu a zavádí spojení „tragédie *uzavření* občiny“ a „environmentální konflikt“. V páté podkapitole dáváme tyto kritiky do širšího kontextu kritiky rozvojového diskursu vůbec z pera radikálních autorů globálního Jihu. Předposlední kapitola popisuje snahy o obnovu občin v zemích globálního Jihu a v té poslední se vracíme obloukem zpět do Evropy a České republiky.

⁴ Jak upozorňuje Marshall (2005: 29): „zdá se málo pravděpodobné, že by Hardinova jednoduchá metafora získala takový vliv na neekonomy, kdyby její intelektuální legitimita nebyla podpořena středoproudou ekonomikou“. Hardinova „tragédie obecní pastviny“ je variací na téma „vězňova dilematu“ (teorie her) a mikroekonomickému problému „černého pasažéra“ (viz např. Runge v Bromley 1992: 21-34). Požadavek jasného vlastnického práva jako předpokladu internalizace externalit (a tedy ochrany životního prostředí) vyjádřil v r. 1960 také institucionální ekonom Ronald Coase (viz Slavíková - Vejchodská - Slavík 2012: 71-79). Pro kritický rozbor mainstreamově ekonomického pohledu na komunitně spravované vlastnictví viz Marshall (2005).

⁵ Pro kritickou diskusi této teze viz též Robbins (2004: 7-9), Guha – Martinez-Alier (2000: 59-64).

1. Kritika „tragédie obcí“: fungující obcí globálního Jihu

Významný proud kritiky hardinovské teze vychází z empirických studií. Ty dokazují, že Hardinova vize tragické obcí se nezakládá na skutečnosti, neboť v tradičních komunitách existovaly (a v mnoha případech dosud existují) komplexní kulturně-sociální vazby, mechanismy, instituce a etické či náboženské kodexy, které zajišťovaly (a mnohde zajišťují) dlouhodobou udržitelnost ekosystémů, na nichž tyto komunity bezprostředně závisely či závisí⁶.

V případě zemí globálního Severu lze jmenovat⁷ historickou studii Jeanette Neeson (1993), popisující sofistikované rozhodovací procesy (vycházející ze zvykového práva), které existovaly v anglických komunitních hospodářských systémech v 18. století. Nebylo např. možné, aby lidé dávali pást na společné pastvině stále více dobytka, protože existovaly tzv. *stints*, tedy maximální počet zvířat jednotlivých druhů, které může jedna domácnost na *commons* během sezóny vyhnat. Velmi komplexní (dokonce psaná) pravidla existovala v japonských obcích, zvaných *irijajči*, v nichž se po řadu staletí podařilo zachovat environmentální udržitelnost (McKean v Bromley 1992: 63-65). V těchto systémech práva pastvy, sečení trávy, sběru dřeva apod. na obecních pozemcích též náležela jednotlivým domácnostem, přičemž obecní samospráva jen velmi neochotně povolovala vytvoření nové domácnosti (tamtéž: 75). Další účinný mechanismus spočíval v omezení vstupu na určité obecní pozemky. Např. v případě sklizně proutí, používaného na došky, mohla být z rozhodnutí obce „hora otevřena“ jen na tři dny v roce⁸, přičemž každá domácnost mohla vyslat např. maximálně jednoho dospělého a jednoho koně. Domácnosti musely povinně malou část své sklizně přenechat obci pro případ nenadálých událostí (tamtéž: 77-78). Margaret McKean upozorňuje, že tato složitá a (z hlediska spravedlivé distribuce i zachování zdrojů) účinná opatření se vyvinula právě v návaznosti na vážné dopady odlesňování v 17. století⁹. Je tedy patrné, že oproti Hardinově tezi mají komunity schopnost měnit své instituce na základě reflexe dopadu svých aktivit. Důležitá pro úspěch japonských *commons* byla ovšem jednoznačná práva obcí rozhodovat o daných územích a schopnost udělovat sankce v případě nedodržení společně dohodnutých pravidel (tamtéž: 71, 81- 86).

⁶ Zde je třeba zdůraznit, že v tomto textu se zaměřujeme na „fungování“ tradičních *commons* především z hlediska jejich schopnosti zajistit dlouhodobě udržitelnou péči o ekosystémy a spravedlivou distribuci živobytí z nich. Sociálními a genderovými aspekty tradičních režimů *commons* se zabýváme pouze okrajově.

⁷ K anglickým obcím viz též Feeny – Berkes – McCay - Acheson (1990). Podobně viz studie švýcarských komunitně spravovaných luk ze 70 .let (Rhodes - Thompson 1975, Netting 1978, shrnutí též Goldsmith - Hildyard - Bunyard - McCully 1992: 128).

⁸ Podobný systém existuje dnes u marockých pastevců (tzv. systémy *agdal*, Gilles - Hammoudi - Mahdi v Bromley 1992: 229-246, zde se „hora otevírá“ pro pastvu na 14 dní v roce, v klíčovém období, kdy jinde již není píče).

⁹ Ne všechny japonské vesnice čelily odlesněním z dokonalením komunitních mechanismů. Některé volily cestu privatizace, tedy „rozdělení hory“: její rozparcelování a předání jednotlivým domácnostem, které pak pozemek zalesnily a později měly výdělek z prodeje dřeva. To se týkalo hlavně obcí vlastněných více vesnicemi, které měly potíže se dohodnout na optimálním využívání *irijajči*. McKean zde dokládá význam měřítko pro úspěšné komunitní rozhodování: již skupina dvou až tří vesnic byla v tomto případě příliš velká (McKean v Bromley 1992: 72-73).

V rámci snah o reakci na Hardinovy teze se zároveň ukázalo, že znalosti o historii a současnosti systémů komunitního vlastnictví v zemích globálního Jihu jsou poměrně malé (Bromley 1992: 34, 183, Feeny – Berkes - McCay - Acheson 1990: 7).

Jedním z důvodů, proč se systémy *commons* globálního Jihu donedávna netěšily pozornosti mainstreamově orientovaných autorů, je patrně již zmíněná zakořeněná preference vztahování se k půdě a tudíž i k přírodním ekosystémům prostřednictvím soukromého vlastnictví (Bromley 1992: 4). S tím souvisí i důraz na jednotlivce či nukleární rodinu jako dominantního sociálního aktéra a projekce této vize na společnost i v rámci sociálně a ekonomicky zaměřených odborných textů¹⁰. Komunitní formy správy přírodních zdrojů tak jednak nemusí vzbuzovat zájem ekonomicky zaměřených badatelů, jednak jsou někdy apriori prohlášovány za neefektivní či je možnost jejich existence v některých oblastech předem popírána (Thomson – Feeny - Oakerson v Bromley 1992: 154-155, Wade v Bromley 1992: 207-208).

Druhým důvodem může být skutečnost, že komunitní systémy péče o přírodní prostředí v kulturách Jihu mohou být pro badatele obtížně uchopitelné vzhledem ke své komplexnosti (Gilles – Hammoudi - Mahdi v Bromley 1992: 229), absenci písemných záznamů, výchozím hodnotám odlišným od západních a těsnému propojení s ostatními aspekty života dané kultury. Např. koncept vlastnictví půdy nemusí být akceptován a pravidla regulující chování vůči přírodě jsou často legitimizována duchovními hledisky. Příkladem může být přístup členů etnické skupiny Orang Asli, kteří praktikují střídavé zemědělství v malajských lesích. Jako řada jiných lesních obyvatel, necítí se být vlastníky, a to ani „komunitními vlastníky“, svého území. I když území užívají, vlastníky jsou duchovní bytosti (Gomes 2012). Než vyklučí část lesa pro novou zahradu, požádá proto člověk duchovního strážce místa o dovození¹¹. Dovození nebo zákaz se pak rozklídí na základě snů, které se mu následně zdají. V každém případě usiluje o to, aby přírodu nepoškodil ve smyslu degradace ekosystému, protože tím současně poškodí duchovního strážce místa, což může vést k neštěstí např. v podobě neúrody či zranění (Gomes 2012: 1064). Duchovní resp. náboženskou dimenzi mají také komunitně-ekonomické aktivity afrických pastevců (Gilles - Hammoudi - Mahdi v Bromley 1992: 236, Goldsmith - Hildyard - Bunyard - McCully 1992: 127 - 128, Filipová 2013: 61-62) či instituce posvátných pramenů a vodních ploch v Indii. Posledně jmenovaná komunitně vlastněná území mají význam nejen náboženský, ale i sociální (probíhají zde např. svatby, shromáždění...). Pomáhají i zachovat biodiverzitu, ač to není jejich explicitním účelem (Deb

¹⁰ Připomeňme v této souvislosti zmínku v úvodu této knihy o situaci, kdy byli původní obyvatelé Austrálie v 18. a 19. století donuceni dominantním koloniálním diskursem, resp. jazykem, přijmout koncept "půda", který implikoval možnost přírodu pojmout jako plochu, kterou lze prodávat a kupovat. Podobně ve svahilštině donedávna neexistoval koncept "rodiny" ve smyslu ohraničené skupiny osob. Rozvojoví pracovníci v 70. letech však tento pojem zavedli a používali ve smyslu "muž a jeho rodina potřebují dům a kus půdy" (Goldsmith - Hildyard - Bunyard - McCully 1992: 155). Prostřednictvím jazyka dominantní západní kultura přenáší své hodnoty, včetně ekonomických.

¹¹ Nejprve vyklučí symbolickou plochu, cca 1 m². Gomes zde konkrétně hovoří o skupině Semai (součást skupiny Orang Asli).

2009: 345 - 347). Další příklady ochrany *commons* prostřednictvím náboženské tradice uvádějí Goldsmith - Hildyard - Bunyard - McCully (1992: 129).

Navzdory tomu, že údajů o formách vlastnictví v zemích globálního Jihu není dostatek, zdá se, že není sporu o tom, že v těchto zemích nejméně do 19. století ve vztahu k přírodnímu prostředí výrazně převládala forma vlastnictví, kterou jsme označili za *usufruct*: lidé území užívali, ale necítili se být jeho absolutními vlastníky (Thomson – Feeny - Oakerson v Bromley 1992: 144, Thekaekara 2004: 97- 99). Vlastnictví nebylo podstatné, podstatný byl přístup k danému území, přičemž užívání půdy (včetně lesů, rybářských zón apod.) vycházelo z detailní znalosti ekosystémů a směřovalo k jejich zachování pro budoucnost, což běžně usnadňovala omezená role trhu resp. tržní logiky¹², lokální zakotvení daných komunit a následná autorita sociálních institucí i zvykového práva. Jak připomínají Goldsmith - Hildyard - Bunyard - McCully (1992: 129), základem tohoto étosu byl postoj: „současné generace jsou jen správci, kteří převzali půdu od předků a předají ji budoucím generacím“¹³. V tomto kontextu bylo přirozené, že práva k užívání půdy byla často mnohvrstevnatá a pružná a podstatnou roli v jejich alokaci hrála komunita. Podle Chatrapati (1985: 2) bylo do konce 19. století v Indii 80 % půdy komunitní. Podobně v Mexiku bylo donedávna v komunitní správě cca 80 % zemědělské půdy a 70-80 % lesů (Sarukhán - Larson 2001: 54).

Podrobné studie fungujících občin v zemích Jihu se objevují až od 70. let. V současné době je jich dostatek na to, abychom mohli doložit nejen jejich historickou, ale v mnoha případech i současnou existenci¹⁴. Následující dva příklady podrobněji dokumentují funkční systémy komunitního vlastnictví - občin - v zemích globálního Jihu v současnosti. První z nich (brazilští *beirados*) ilustruje komplexní systém tradičního typu. Druhý, indický příklad, poukazuje na to, že občiny nejsou zdaleka statické a mohou se vyvíjet v reakci na změnu kontextu.

Případovou studii příbřežních *commons* marginalizovaných rybářských komunit *beirados* („obyvatelé břehů“) v tisícikilometrovém pásu na severovýchodním brazilském pobřeží v regionu Bahía uvádí Cordell - McKean (v Bromley 1992: 183 - 205). Rybáři se zde pohybují v nepřehledném obojživelném prostředí mangrovů, korálových útesů a ústí řek. Loví pro obživu i prodej řadu druhů mořských živočichů z 6 - 10ti metrových kánoí v osmičlenných posádkách, za použití tradičního, často zděděného nářadí. Složitý systém rozdělení lovišť ve

¹² Hardin ve svém článku trh, resp. tržní logiku v duchu mainstreamové ekonomie, předpokládá: jeho pastevcí pasou krávy proto, aby je se ziskem prodali.

¹³ I v zemích Severu lze podobnou tradici vystopovat. Blomley (2007: 4) upozorňuje, že anglické soudy v 17. a 18. století mnohdy dávaly za pravdu uživatelům *commons* ve sporech o jejich *uzavření*, protože akceptovali zvykové právo (*common law*). Definice "absolutního" (tedy soukromého) vlastnictví se podle něj v britských právnických textech neobjevuje před 18. stoletím. I v českém venkovském prostředí po dlouhou dobu přetrvával vztah k půdě nikoliv jako ke komoditě, ale jako k základu existence, který člověka přesahuje (Feierabend 2007: 23, Johanisová 2007: 138-139)

¹⁴ Příklady úspěšně obhospodařovaných *commons* místními komunitami v zemích globálního Jihu či odkazy na ně uvádí Feeny - Berkes - McCay - Acheson (1990: 7), Bromley (1992: odkazy str. 34, případové studie zejm. str. 99-127, 229 -249), Mayra Bertussi v Bollier - Helfrich 2012: 254-257), viz též shrnutí v Goldsmith - Hildyard - Bunyard - McCully 1992: 125 -130, 169, 203) a pozn. 5-7 v Ostrom - Burger - Field -Norgaard - Policansky (1999).

zdejších komunitách existuje od nepaměti (tamtéž: 189), přičemž lodě se v lovištích koordinovaně pohybují podle rytmu denního přílivu a odlivu, změn proudu, změn ve fázích měsíce, životních cyklů ryb a podle aktuální rybářské aktivity (v určitých případech úzce spolupracuje několik posádek, jež si úlovek poté rozdělí). Zdejší lidé neplatí žádné daně, fungují mimo místní legislativu a instituce, úlovek prodávají načerno. Na rozdíl od de Sota (viz úvod) však autoři tuto skutečnost interpretují pozitivně: „[rybáři *beirados*] ... jsou vlastními pány. Neviditelnost, daná jejich geografickou a kulturní marginalitou, jim umožňuje vyhnout se tíži vládních předpisů“ (Cordell - McKean v Bromley 1992: 189). Rybáři podle nich *de facto*, i když ne *de iure*, kontrolují tisícikilometrový pás pobřeží a jeho zdroje.

Commons těchto rybářů je založeno na spravedlivé distribuci lovišť (s níž druhotně souvisí i environmentální udržitelnost) a drží pohromadě pomocí příbuzenství a vztahů vzájemné spolupráce a pomoci (např. při prodeji ryb prostředníkům, získávání návnady, stavbě kánoí, atd.). Dalším faktorem je specifický étos, *respeito*, který se každý snaží zachovat. Pokud dojde k vážnému konfliktu, obrátí se *beirados* na mediátory - vážené členy či členky komunity, kteří dotyčné vyslechnou a apelují na jejich smysl pro spravedlnost. Spíše než trest se očekává omluva a přiznání vlastní chyby (Cordell - McKean v Bromley 1992: 195-196). Na základě podobných případových studií pronesl jeden z Hardinových odpůrců Arthur McEvoy (1987: 299) známý komentář: „Nedostatkem mýtu tragické občiny je jeho zvláště jednorozměrný obraz lidské povahy. Zdá se, že Hardinovi pastevcí spolu nemluví.“

Druhá ukázka úspěšné komunitní regulace přístupu ke společným zdrojům čerpá z kapitoly Roberta Wadea v Bromley (1992: 207-228). Wade podrobně popsal systém, jímž si část vesnic v semiaridní oblasti v okrese Kurnool v indickém státě Ándhrapraděš reguluje přístup k zavlažování a zajišťuje hnojení a ochranu polí před dobyt看em a zloději. Vesnice má pole se zavlažovanými i nezavlažovanými plodinami, přičemž nezavlažované se sklízají podstatně dříve. Ve vesnici (3000 obyvatel, cca 2000 ha polí) existuje výkonný orgán v podobě zastupitelstva resp. rady¹⁵, která se odpovídá výroční schůzi všech rolníků. Tato rada administruje společný fond, z něhož platí hlídače polí a během určitého období také koordinátory zavlažování, kteří spravedlivě rozdělují vodu ze zavlažovacích kanálů. Peníze získává fond zpoplatněním některých privilegií (např. právo prodeje alkoholu či výlovu vesnického rybníčku) a především pronájmem strnišť po sklizni nezavlažovaných plodin pastevcům ze sousedství. Ti po zaplacení pasou svá stáda (9000 - 13 000 hlav dobytka) po dobu 6 týdnů na strništích. V noci (resp. jak je přesně specifikováno minimálně od 16:30 do 8:00) pastevcí zvířata umísťují na jiná pole, kde jim naopak platí majitelé, kteří mají zájem o hnůj (který zvířata produkují především v noci). Systém se v jednotlivých vesnicích liší. V

¹⁵ Skutečné, *de iure* zastupitelstvo, tzv. *panchayat*, často pro více vesnic dohromady, nemá v těchto obcích dle autora skutečnou legitimitu. Rada, kterou popisuje autor, se odpovídá výroční schůzi (která se koná venku a je veřejná). Rada nicméně není reprezentativní, neboť její členové pocházejí z řad dominantní kasty a bohatších majitelů pozemků. K legitimitě místní správy v Indii viz též Goldsmith - Hildyard - Bunyard - McCully (1992: 202-203), k alternativám viz Shrivastava - Kothari (2012: 268-272)

některých je neúplný, v některých zcela chybí¹⁶. Oproti předchozímu brazilskému příkladu je tento systém *commons*, ač též vznikl zdola a probíhá mimo oficiální instituce, daleko přehledněji strukturován a funguje v rámci peněžní ekonomiky.

Pod tíhou kritiky Hardin nakonec ustoupil a prohlásil, že jeho článek se měl jmenovat „tragédie *nikým neregulované občiny - unmanaged commons*“ (Hardin: 1991). Hardinova sebekritika však unikla většině zastánců konceptu tragédie občiny, který, jak bylo zmíněno v úvodu, nadále figuruje v řadě oborů jako legitimní a v politické praxi přímo či nepřímo ospravedlňuje politiky privatizace (či jiných zásahů) do komunitního vlastnictví ekosystémů v zemích globálního Jihu (viz např. Basset - Zuélli 2003).

2. Kritika „tragédie občiny“ z pozic institucionální ekonomie: Elinor Ostrom

Diskuse o komunitně spravovaném vlastnictví, občině, resp. *commons*, jako svébytné a legitimní formě správy samozřejmě s Hardinovou omluvou také neutichla. Významnou kritiku Hardinovy implikace podřadnosti občiny v obecnější rovině prezentuje myšlenkový proud, jehož nejvýraznější představitelkou je Američanka Elinor Ostrom, vycházející z institucionální ekonomie. Ostrom a její kolegové¹⁷ přijímají mainstreamový postulát, že podmínkou environmentální udržitelnosti určitého území jsou jasné vlastnické vztahy ve smyslu možnosti vlastníka vyloučit jiné osoby z užívání. Argumentují však (na základě případových studií i teoretických analýz, např. Ostrom – Gardner - Walker 2006, Marshall 2005), že takovéto jasné vlastnické vztahy mohou existovat i v rámci komunitních forem vlastnictví. Není tedy podle nich nutné privatizovat či zestátňovat komunitně vlastněná území, aby bylo zabráněno „tragédii občiny“.

Především jejich zásluhou se zčásti vyjasnily některé terminologické zmatky. V řadě prací doporučují rozlišovat mezi územím s „volným přístupem“ (*free-for-all* či *open-access*) a komunitně spravovaným územím. V území typu volný přístup (na rozdíl od komunitně spravovaných území) z definice neexistuje účinná regulace vstupu dalších účastníků ani možnost jejich aktivity omezovat v zájmu zachování daného přírodního zdroje (Feeny - Berkes - McCay - Acheson 1990, Ostrom - Burger - Field - Norgaard - Policansky 1999, Bromley 1992: 11-12).

Autoři kolem Elinor Ostrom také rozlišují mezi daným územím (či mořským lovištěm, zavlažovacím systémem apod.) jako takovým a mezi uspořádáním jeho vlastnění a využívání -

¹⁶ Z autorem zkoumaných 41 vesnic má v nějaké podobě uvedené instituce pouze 18. Wade se domnívá, že zbývající vesnice uvedené instituce tolik nepotřebují, proto je nemají (i když dohody s pastevci probíhají na úrovni jednotlivých domácností), a domnívá se, že: „na indickém venkově existuje mnohem více autonomně organizovaných skupin pro management zdrojů, než se všeobecně předpokládá.“ Autoři Blaike – Harris - Pain v téže publikaci naopak tvrdí, že tento typ organizace je v Indii spíše výjimečný (v Bromley 1992: 226, 263 pozn. 2).

¹⁷ Autoři učebnice *Ekonomie životního prostředí - teorie a politika* označují směr, který Ostrom inspirovala, za *institucionální ekologickou ekonomii* (Slavíková - Vejchodská - Slavík 2012: 91-101)

„režimem správy“ (Bromley 1992: 3-4, 11, Ostrom- Burger - Field - Norgaard - Policansky 1999). Rozlišení na území a režim správy však naráží na to, že pojem *commons* historicky označoval jak území, tak komunitní režim jeho správy.

Pro účel tohoto textu budeme proto pojmy *commons*, obecina a komunitně spravované/vlastněné území či prostor (nebude-li uvedeno jinak) považovat za synonyma, která označují jak uvedené území/prostor, tak režim jeho spravování. *Commons* v tomto pojetí slouží určité místní komunitě k uspokojování jejich životních potřeb, přičemž tato komunita stanovuje pravidla udržitelného a spravedlivého využívání *commons* a je schopna zajistit jejich dodržování¹⁸.

Díky dlouholeté práci Elinor Ostrom a lidí kolem ní byl komunitní správní režim do jisté míry přijat v akademickém světě jako legitimní forma vlastnictví vedle státního a soukromého¹⁹, o čemž svědčí i Nobelova cena, kterou Ostrom obdržela v r. 2009. Jejich hlavní sdělení lze shrnout takto: státní, privátní i komunitní vlastnictví (či režimy správy) jsou rovnocenné v tom smyslu, že každá z těchto forem vlastnictví (resp. „ideálních typů“, protože mezi nimi existuje řada přechodů či převrstvení) může i nemusí účinně regulovat přírodní zdroje ve smyslu jejich udržitelnosti (Feeny - Berkes - McCay - Acheson 1990, Bromley 1992: 4). Young (2011) hovoří explicitně o potencionální „tragédii veřejné sféry“ a „tragédii privátního vlastnictví“: Stát i privátní sféra mohou v péči o přírodní zdroje *selhat* tak, jako mohou selhat komunitně spravovaná území, a vytvořit de facto režim volného přístupu. Neexistuje tedy podle nich všelék a žádné z uvedených řešení nelze nadřadit jinému.

3. Selhání občin v zemích globálního Jihu: příklady a příčiny

Pohlédneme-li z této perspektivy na formu správy, kterou jsme nazvali *commons*, obecina či komunitně spravované vlastnictví, je nasnadě otázka, za jakých okolností *commons selhává* v komunitách globálního Jihu a mění se v režim volného přístupu? Zdá se, že v místních komunitách fungovaly systémy *commons*, o nichž víme, povětšinou uspokojivě v tom smyslu, že dokázaly dlouhodobě uchovat přírodní zdroje a při tom vzájemně spolupracovat²⁰. (Bromley 1992: 4). Problém nastal většinou tehdy, když do fungujícího systému vstoupil trh, koloniální správa či stát, které různým způsobem podryly tradiční způsoby regulace, případně znemožnily jejich vznik či rozvoj.

¹⁸ Konceptem *commons* jsou nicméně často označovány i radiové vlny, jazyk, internetové zdroje, oceány či atmosféra. K obtížné definovatelnosti *commons* viz Goldsmith - Hildyard - Bunyard - McCully (1992: 125)

¹⁹ Ostrom a její kolegové ve svých typologiích vynechávají obecní/městské vlastnictví, které jim splývá s veřejným, resp. státním. Lze však argumentovat, že zejména v případech menších obcí či měst nebo jejich čtvrtí se tento typ vlastnictví někdy blíží komunitnímu.

²⁰ V situaci bezprostřední závislosti na přírodních zdrojích měly místní komunity logicky velkou motivaci k jejich uchování, i když koevoluce lidských a přírodních společenství nebyla vždy bez problémů, jak ukazuje např. Krech III (1999) ve své kritice romantizujícího pohledu na přístup předmoderních komunit k přírodě.

Vezmeme-li nejprve období koloniální, zjistíme, že zestátnění či privatizace místních ekosystémů probíhaly často v masovém měřítku, avšak existuje málo analýz dopadu těchto přístupů na občiny²¹. Běžnou praxí kolonistů bylo např. označení veškeré půdy, která nebyla viditelně obhospodařovaná²², za majetek koloniální správy (tzv. *land grabs*, Lipton 2009: 180 - 181). Tuto půdu pak často pronajala komerčním firmám na plantáže a těžbu surovin či dřeva, případně prodala bílým usedlíkům (Goldsmith - Hildyard - Bunyard - McCully 1992: 134).

Někde (Filipíny, Malajsie, Indie a část Afriky) kolonisté aktivně usilovali o nahrazení komunitního vlastnictví soukromým prostřednictvím legislativy. Francouzská koloniální správa v Severní Africe vydala v r. 1873 zákon, cílený na místní kočovné pastevce: kdokoliv chtěl, mohl registrovat na své jméno vlastnictví, které bylo původně společné. Zákon využily městské elity a francouzští kolonisté, kteří tak získali velké plochy kvalitní půdy (von Albertini 1982: 268)²³.

V případě privatizace došlo většinou k jednoznačnému vyloučení „neautorizovaných osob“, které mohly být dříve uživateli občiny. V případě, že půda zůstala v rukou státu, byla situace méně čitelná. Místní lidé směli mnohdy *commos* nadále využívat. Koloniální správa však zároveň často vydala edikty, které odebraly autoritu místním a mohly dosavadní systémy paralyzovat či zabránit jejich vzniku. Takový případ popisují Thomson – Feeny - Oakerson (v Bromley 1992: 129-160) z Nigeru, do roku 1958 francouzské kolonie. V roce 1935 kolonisté, z obavy před začínajícím odlesňováním (které autoři dávají do souvislosti s nárůstem populace), zakázali kácet 15 nejcennějších druhů a to všude včetně kultivovaných pozemků (obhospodařovaných na principu smíšené kultury dřevin a bylin). Tam, kde francouzští lesníci našli čerstvý pařez na poli, musel jeho majitel zaplatit pokutu. Když zjistili, že nesmí na svém poli kácet stromy²⁴, omezili lidé sázení stromů na vlastních polích a pokud potřebovali dřevo, šli do lesa či v noci na pole souseda. Lesníci si najali pomocné lesní strážce z řad místních. Ty začaly přijímat úplatky od lidí, kteří nechtěli platit pokutu za stromy, poražené na jejich území. Úplatky přijímali i lesníci (tamtéž: 140). Odlesňování pokračovalo. Postkoloniální vláda pravidla nezměnila a v současné době je v daném regionu velký nedostatek dřeva. Autoři shrnují, že zásah koloniální správy negativně zasáhl do agrolesnických praktik místních lidí a domnívají se, že zabránil vytvoření systému komunitní správy lesů zdola (Thomson – Feeny – Oakerson v Bromley 1992: 129-160).

²¹ Dokumentované případy, kdy koloniální správa svými zásahy narušila či destruovala fungující *commons*, zmiňují Feeny - Berkes - McCay - Acheson (1990: 6).

²² Jak upozorňuje Bodley (1982), kolonisté v řadě afrických zemí de facto privatizovali i kvalitní ornou půdu.

²³ Tragické důsledky pro severoamerické Indiány měl zákon z r. 1887, zvaný Dawesův zákon (*Dawes Act*), který přikázal povinnou parcelaci většiny indiánských kmenových území v USA podle jednotného klíče. Zbylá půda byla nabídnuta bílým osadníkům. Indiáni později různými formami přišli i o půdu, kterou ještě měli, ovšem již v podobě individuálního vlastnictví. Explicitním cílem zákona byla asimilace Indiánů do americké společnosti (Mander 2003).

²⁴ Ani odřezávat větve rostoucí výše, než tři metry

Po dosažení nezávislosti dochází v zemích globálního Jihu nadále k zásahům, vedoucím k zániku funkčních režimů komunitní správy (Feeny - Berkes - McCay - Acheson 1990: 7, Goldsmith - Hildyard - Bunyard - McCully 1992: 139-143). Svou roli sehrávají i nedomyšlené rozvojové projekty. Ostrom - Burger - Field - Norgaard - Policansky (1999) uvádějí případ vládního zavlažovacího systému v Nepálu v regionu Chiregad. Nový systém nahradil tradiční zavlažování, jež vzniklo svépomocí z místních materiálů a fungovalo v komunitním režimu správy. Stát nedokázal zajistit pro nový zavlažovací systém funkční režim distribuce vody a zemědělská produktivita od jeho postavení výrazně klesla²⁵.

Příklad privatizace části původně komunitní půdy v Etiopii, která vedla k tragédii, jež by bez hlubšího studia mohla být chápána jako hardinovská, uvádí Susan George (1986: 240-243). Afarové coby kočovní pastevci využívali po staletí během osmiměsíčního období sucha komunitní pastviny v údolí řeky Awash. Během 60. let však (též díky úvěru Světové banky) část těchto pastvin zabraly komerční plantáže cukrové třtiny a bavlny. Afarové byli nyní nuceni spoléhat na sušší a méně úrodné pastviny, které nebyly dostačující. Výsledkem bylo umírání dobytka, snižování objemu stád, podvýživa a nakonec (r. 1973) hladomor, při němž zemřela nejméně třetina Afarů (100 000 lidí). Jako oficiální příčina byla vedle sucha uváděna nadměrná pastva. Hlubší příčina však spočívala v narušení systému *commons*.

V dalším případě degradace ekosystémů v regionu Karamoja v Ugandě, kde místní lidé začali vyrábět v relativně velkém měřítku dřevěné uhlí a cihly na prodej a přispívají tak k odlesnění krajiny, se jako hlavní příčina těchto aktivit ukázal zákaz využívat komunitní pastviny a snahy o sedentarizaci pastevců (Filipová 2013). Karimojongové již v období kolonialismu ztratili možnost kočovat se stády za hranice regionu, kam se tradičně uchýlovali v období sucha. Později byla část jejich komunitních pastvin označena za chráněná území se zákazem pastvy. Pod tlakem nedostatku pastvy a rostoucích nerovností narůstalo násilí mezi jednotlivými skupinami, což nakonec vedlo k zákazu pohybu mimo daný region ze strany státu. Karimojongové se tak mohou v současnosti pohybovat pouze v rámci regionu Karamoja, kde tradičně zůstávali pouze v období sucha. Zánik tradičního způsobu obživy, využívající *commons*, zde vedl i ke ztrátě některých znalostí, zvyků a sociálních vazeb, které umožňovaly udržitelné využití zdejších křehkých ekosystémů i udržitelný život místních lidí (Filipová 2013: kap. 5.1.).

V případě pastevců v čínské autonomní oblasti Vnitřní Mongolsko hrály roli zásahy vlády do správy území, tlak shora na navýšení produkce a současně výrazný přísun populace zvenčí (Huang - Bai - Jiang 2009, Squires - Youlin 2009): V r. 1958 byly vládou zřízeny tzv. „lidové komuny“, administrativní kolektivní hospodářské jednotky sdružující několik tisíc domácností. Ty byly státem vyzvány ke zvýšené produkci a k soběstačnosti v krmivech, což (spolu s přísunem silného proudu přistěhovalců) vedlo k nárůstu počtu dobytka a zabírání

²⁵ Podobnou zkušenost, kdy místní lidé přestali pečovat o své zavlažovací systémy v indickém Ladákhú poté, co do hry vstoupil stát, popisuje Helena Norberg-Hodge (1996). O obnově komunitní správy zavlažovacích systémů v Indii viz Shrivastava - Kothari (2012: 258, 266).

pozemků pro pěstování píce, což znesnadnilo kočování a urychlilo sedentarizaci pastevců. Výsledkem těchto a dalších opatření a procesů bylo opuštění tradičního režimu *commons* a výrazná degradace kvality půdy. Jak upozorňují Huang - Bai - Jiang (2009), původní komunitní správa zdejšími etnickými skupinami, vycházející z kočování a detailních a komplexních znalostí zdejších ekosystémů, umožňovala udržitelné využívání těchto území po dobu nejméně tisíc let. Při srovnání úrovně degradace pastvin ve vnitřní Asii zjistil Sneath (1998) výrazně nižší podíl degradovaných pastvin v Mongolsku, kde se zachovalo tradiční kočovné pastevectví (9 %) v porovnání s Ruskem (oblasti Burjatina, Čita – 75 %) a Čínou (Vnitřní Mongolsko – 33 %).

4. Kritika tragédie obcí z radikálnějších pozic: „tragédie uzavření obcí“

Institucionální ekonomové kolem Elinor Ostrom zkoumají komunitní systémy správy ekosystémů jako instituce, jejichž úspěšnost lze analyzovat z hlediska naplnění určitých cílů (např. schopnost členů komunity vyloučit neautorizované uživatele či produktivita resp. pareto optimalita systému, Ostrom v Bromley 1992: 51-52) a na základě takovéto „institucionální analýzy“ poté navrhuje, jak systém *commons* zlepšit, či jej nahradit jiným systémem správy, pokud *selhal* (Ostrom – Gardner - Walker 2006, Young 2011, Slavíková - Vejchodská - Slavík 2012: 101).

Zdánlivá metodologická a konceptuální neutralita ostromovského přístupu má ale své slabiny. Jak je patrné z příkladů zmíněných výše, funkční systémy *commons* jsou velmi často paralyzovány či destruovány zásahem politických a ekonomických aktérů, kteří vycházejí z určitých ideologií a prosazují určité zájmy (Robbins 2004: 11). Na postižení a analýzu tohoto kontextu, tedy většího systému, v němž je systém obce zakotven (Armitage 2008), nemá institucionální ekonomie analytické nástroje. Pokud navrhuje politiky správy přírodních zdrojů, může být dokonce sama chápána jako hráč, který z pozice experta porušuje demokratické procesy či rovnováhu moci uvnitř daného společenství.

Řada radikálnějších kritiků současných politik proto volí (často nereflektovaně) východiska nového oboru politická ekologie (viz též kapitolu Ondřeje Horkého-Hlucháně v této knize). Politická ekologie se podle Robbinse (2004: 12) explicitně zaměřuje na kritickou analýzu dominantních environmentálních diskursů korporátních, státních a mezinárodních aktérů²⁶ a na demonstraci nežádoucích dopadů politik a tržních přístupů na „místní obyvatele,

²⁶ Vystává tu otázka: proč jsou dominantní diskursy dominantní? Zajímavé je v této souvislosti zjištění autorů Basset - Zuelli (2003), kteří ukazují, že v materiálech Světové Banky i v národních environmentálních plánech africké země, která je na Světové Bance finančně závislá (Pobřeží slonoviny) přetrvává nesprávná informace, že ve vlhké (oproti suché) savaně vede nárůst počtu dobytka k odlesnění a desertifikaci, i když opak je pravdou. Tato (neexistující) desertifikace navíc slouží jako legitimizace privatizace dosud komunitních forem vlastnictví v Pobřeží slonoviny. Autoři dospívají k názoru, že odlesňovací diskurs, neodpovídající realitě, nicméně odpovídá modelu rozvoje v duchu modernizace, který prosazuje Světová Banka. Vlády rozvojových zemí proto „musí ukázat, že věnují dostatek pozornosti těmto důležitým environmentálním otázkám, i když jsou vymyšlené“ (tamtéž: 132-133). Zjednodušená vize kontinentu na pokraji environmentální destrukce, prezentovaná v materiálech Světové Banky, současně legitimizuje její technické a institucionální zásahy v Africe (tamtéž: 116).

marginální skupiny a zranitelné populace“. Současně se snaží dokumentovat způsoby, jimiž se tyto skupiny organizují a kladou odpor vůči zmíněným procesům. Je tedy patrné, že jedním z jejích klíčových témat je hnutí odporu vůči procesu narušování resp. destrukce občin. Toto narušování či destrukci označují za *uzavírání* či *uzavření* občiny (*enclosure of the commons*), případně, parafrází Hardina, jako tragédie *uzavření* občiny (*tragedy of enclosure*)²⁷ (Guha - Martinez-Alier 2000: 60, 73, Martinez-Alier 2002: 80-81, Goldsmith - Hildyard - Bunyard - McCully 1992: 128, Monbiot 1994). V této podkapitole se pokusíme shrnout pohled na téma *commons* z uvedené pozice a v té další tento pohled tematicky propojíme s širším rozvojovým diskursem a jeho kritikou.

Goldsmith - Hildyard - Bunyard - McCully (1992: 129) se domnívají, že pokud má být systém občiny funkční, musí existovat rovnováha moci jak *uvnitř* dané komunity, tak mezi komunitou a vnějším světem. Rovnováha moci uvnitř komunity je v komunitně spravovaných systémech podle nich spíše pravidlem. Vzniká:

...jako vedlejší produkt neschopnosti elity v malé komunitě úplně eliminovat vyjednávací schopnost kteréhokoliv jejího člena, skutečnosti, že vzájemná sociální kontrola znemožňuje, aby se jeden člen mohl příliš obohatit na úkor ostatních, a nenápadného přetahování o pozice ve skupině mezi mnoha jednotlivci, kteří se navzájem znají a jejichž společným zájmem je jak minimalizovat vlastní rizika, tak zabránit tomu, aby jeden z nich uzurpoval příliš velký díl moci (tamtéž: 129-130).

Tuto křehkou rovnováhu může podle nich narušit státní zásah či vstup trhu do dosud převážně samozásobitelského společenství. K narušení komunitně spravovaného území zásahem moci zvenčí může dojít tím spíš, že samozásobitelské aktivity, resp. uspokojování potřeb členů komunity přímo z okolního ekosystému, bez zprostředkování penězi (napájení dobytka v obecním rybníčku, sběr bambusu na výrobu rohoží, osekávání větví pro užití jako píce, atd.) nejsou zvenčí vnímány jako ekonomická činnost, jsou de facto neviditelné (Mies - Thomsen 1999). Vzhledem k tomu, že neviditelné je často i komunitní vlastnictví a může proto i chybět formální uznání *commons* státem, je zvykové právo často beztrestně porušováno (Thekaekara 2004, Shiva 1992, Mayra Bertussi v Bollier - Helfrich 2012: 254-257).

Příklad takové mikroprivatizace podrobně analyzuje Saju (2009, viz též Johanisová - Fraňková 2012: 7): Na základě tlaků ze strany mezinárodních institucí na vývoz komerčních plodin podpořila vláda indického státu Kérala zakládání mangovníkových sadů, které však často zabraly původně komunitní půdu, na níž závisely chudší domácnosti (např. z hlediska pastvy a napájení dobytka). Ve zkoumané vesnici vedl následný řetězec příčin a následků (včetně

²⁷ Velká část anglických a velšských občin zanikla v rámci kontroverzní privatizace, která probíhala mezi 13. a 19. stoletím, s vrcholy ve 14.-16. a 18. - zač. 19.století. Privatizované pozemky byly ohrazovány živými i dřevěnými ploty a příkopy (Blomley 2007). Odtud koncept *ohrazování* či *uzavírání* občiny, *enclosure of the commons*, někdy jen *enclosures*. Podobný proces probíhal v 19. století ve Skotsku (tzv. *Highland Clearances*). Viz též Trevelyan (1994: 6), Fairlie (2009: 16-31), Merchant (1983: kap. 2), Neeson (1993), Goldsmith - Hildyard - Bunyard - McCully (1992: 132-133).

ztráty hnoje potřebného k hnojení polí) k výraznému posílení ekonomických nerovností s implikacemi ve zdravotní, sociální i genderové sféře.

Vedle takovýchto drobných a plíživých privatizací *commons* (viz též Blaikie – Harriss - Pain v Bromley 1992: 247-266, Thekaekara 2004) probíhají analogické procesy vyvlastnění, či *uzavírání* občin v podstatně větším měřítku, často opět ve jménu rozvoje a pokroku a s facilitací státem, který si osvojil tržní logiku (Martinez-Alier 2002: 77). Již jsme zmínily příklad Afarů v Etiopii. Ekosystém, dosud spravovaný komunitou, se stává plantáží, hutí, dolem či údolní nádrží a zábor může vedle záboru komunitního území zahrnovat přemístění celé komunity (Martinez-Alier 2002: kap. 6, Goldsmith - Hildyard - Bunyard - McCully 1992: 140, 143, Čajka 2013). Protože se místní lidé většinou brání, hovoří ekologický ekonom Joan Martinez-Alier o „environmentálních konfliktech“²⁸ či o „konfliktech environmentální distribuce“²⁹ (Martinez-Alier 2002: 18, 54).

Příkladem environmentálního konfliktu, resp. „tragédie *uzavření* občiny“, je privatizace mangrovových mokřadů pro zakládání krevetových farem na pobřeží řady zemí zejména Latinské Ameriky a Jižní a Jihovýchodní Asie. Mangrovy jsou z environmentálního hlediska velmi hodnotné³⁰ pobřežní ekosystémy, klasicky vlastněné státem, kde místní lidé praktikují právo *usufruct*. S podporou Světové Banky (do 90. let) a pod tlakem vládního zadlužení a neoliberálních doktrín iniciují vlády privatizaci mangrovů. Ty jsou poté vykáčeny a nahrazeny nádržemi na intenzivní chov krevet pro vývoz, většinou do zemí globálního Severu (Martinez-Alier 2002: 80-99).

Citát z rozhovoru s kolumbijským uživatelem mangrovových *commons* dokládá úzkou vazbu členů místní komunity na ekosystém, který je živí, a naznačuje, že mangrovy jsou využívány udržitelně:

Mangrovy jsou součástí naší kultury... Pro nás tady na pacifickém pobřeží jsou mangrovy prioritou jako prostředek samozásobitelství, jako prostředek našeho bezpečí. Z mangrovů pochází naše jídlo a dřevěné uhlí, abychom si ho mohli uvařit, a také dřevo na stavbu domů, které jsou z 80% z mangrovového dřeva. Mladé mangrovníky nekácíme. Dnes kácíme v jedné zóně, pak přijdeme za rok a uřežeme, co přirostlo. Pokud budou mangrovy, budou ryby, budou krevety, budou krabi. Ale průmysloví *camaroneros* pronikají na naše území a neptají se nás... neberou v úvahu, že tohle je území výrobců dřevěného uhlí, sběratelek dřeva, sběratelek škeblí, rybářů... že za tímto pásem mangrovů je hodně rodin, které z něj mají živobytí... Vyvěsí cedule s nápisem: soukromý pozemek (Martinez-Alier 2002: 85).

Místní lidé jsou v environmentálních distribučních konfliktech globálního Jihu znevýhodněni, mimo jiné i tím, že jejich zvykové právo *usufruct* nebývá legislativně zakotveno. Pokud v

²⁸ Martinez-Alier označuje environmentální konflikty za hlavní náplň politické ekologie (2002: 30, 54).

²⁹ Pro informace o množství environmentálních konfliktů, které probíhají v současnosti a jejichž protagonisté jsou kmenová společenství či tzv. původní obyvatelé především zemí globálního Jihu, viz webové stránky organizace Survival International: <http://www.survivalinternational.org/>. K environmentálním konfliktům viz též <http://www.ejolt.org/>

³⁰ Mangrovy (nazvané podle stromů, adaptovaných na brakické vody a kolísání jejich úrovně) zajišťují prostor pro vývoj řady živočichů, včetně divokých krevet, genetické zdroje (např. rostliny odolné vůči salinitě), zachycování těžkých kovů a atmosférického uhlíku, ochranu proti půdní erozi aj. (Martinez-Alier 2002: 80).

konfliktu prohrají, může být dopad dalekosáhlý nejen materiálně, ale i kulturně. Např. když je prostor, v němž žijí, pro ně plný odkazů na historické události. Je tak jejich historickou pamětí resp. živou mytologií a pokud jej opustí, ztrácí svou vazbu na minulost a vlastní kulturu (Gomes 2012: 1067).

5. Kritika z radikálnějších pozic Jihu: občina a rozvoj

Radikální kritičky a kritikové rozvojového diskursu často staví obnovení občiny do protikladu s nežádoucím mainstreamovým konceptem rozvoje, který spojují s prosazováním západních modelů vlastnictví (viz úvod) a s *uzavíráním občin* (viz předchozí podkapitola).

Někteří z nich zdůrazňují nevyvážený genderový aspekt výsledných nerovností: pokud dojde k *uzavření* občin, ztrácejí ženy často víc než muži. Především proto, že se díky své rodinné roli pohybují v nepeněžní ekonomice a více tedy na daném ekosystému závisí (zajišťování vody, píce, dřeva). Často také mají specifické tradiční znalosti (v medicíně, ekologii a zemědělství), jejichž hodnota klesá s tím, jak je opouštěn komunitní způsob hospodaření. Ženy následně ztrácejí sociální status ve svém společenství³¹ (Agarwal 1992, Saju 2009).

Indická autorka a aktivistka Vandana Shiva (viz Johanisová 2013) v knize o environmentálních konfliktech *Staying alive* (1992) nicméně neukazuje ženy jako oběti, ale naopak jako aktérky boje o zachování občin, přičemž jejich aktivita v environmentálních konfliktech je dána jak jejich větší rolí v péči o rodinu a hospodářství, tak znalostmi o souvislostech uvnitř ekosystémů, v nichž žijí. Podrobně např. popisuje vývoj a úspěchy indického hnutí Čipko, které vzniklo v podhůří indických Himalájí v 70. letech a jehož cílem byla obrana stromů, součástí jejich *commons*, před pokácením (tamtéž: 67-77). Ženy zde převažovaly. Shiva popisuje konflikty, při nichž ženy bránily stromy před dřevorubci tak, že stromy objaly a odmítly se od nich odloučit. Dřevorubcům, kteří je přesvědčovali, že stromy „přinášejí zisk, pryskyřici a dřevo“, při jedné příležitosti sborem odpověděly, že stromy přinášejí: „půdu, vodu a čistý vzduch“. Podle Shivy šly v těchto konfliktech ženy i proti vlastním manželům, jež mainstreamový systém „kognitivně, ekonomicky a politicky kolonizoval“ (tamtéž: 77). Hnutí Čipko, jak ostatně řada podobných hnutí vzešlých z environmentálních konfliktů, ve svých cílech alespoň zčásti uspělo (Shrivastava - Kothari 2012: 123, viz též Martinez-Alier 2002: 100-152, Bollier - Helfrich 2012: 166-172, 254-257, 192-198, Čajka 2010).

Indičtí autoři Shrivastava a Kothari (2012: 123-146), představující nejnovější vlnu radikální kritiky rozvojového projektu, uvádějí, že Čipko a další podobná hnutí mj. přispěla k environmentálně příznivé legislativě v Indii v 70. a 80. letech. Nicméně v létech devadesátých

³¹ K tématu ztráty pozice žen v kontextu kolonialismu a rozvoje viz též Robbins (2004: 58-60) a Goldsmith - Hildyard - Bunyard - McCully (1992: 138). Podle Neeson (2000) mělo i britské historické *uzavírání* občin relativně větší negativní dopad na ženy.

se s nástupem neoliberalismu „veškeré *commons* - lesy, mokřady, travní porosty, pobřežní zóny - opět ocitly v ohrožení“ (tamtéž: 124). Nové neoliberální politiky, prosazované indickou vládou, urychlily zábory půdy, těžbu a vývoz přírodních zdrojů a zvýšené znečištění prostředí, což vede k problémům ve sféře zdraví, potravinové bezpečnosti, přístupu k vodě a k otopu pro nezanedbatelnou část indické populace, nehledě na již dnes patrné klimatické změny. Oproti hardinovské vizi množících se chudých, které je třeba rozvinout a naučit spravovat privátní majetky, vidí Shrivatsa a Kothari těžiště indické environmentální degradace v komercializaci a zestátnění přírodních zdrojů, dříve udržitelně obhospodařovaných místními komunitami (tamtéž: 123). Indický neoliberální projekt podle nich zároveň neplní své sliby rostoucí zaměstnanosti a sociální emancipace, naopak vede k sociální polarizaci (tamtéž: 60-77) .

Obdobně chápe Shiva rozvoj negativně jako proces *uzavírání* občin a vyzdvihuje aktivity indických vesnických žen a jejich komunit, usilujících o obnovu občin (explicitně např. 1992: 83-89, 93). Pojem občina ve shodě s řadou dalších autorů (Illich 1983, Goldsmith - Hildyard - Bunyard - McCully 1992, Bollier - Helfrich 2012, Shrivastava - Kothari 2012: 154-156) chápe Shiva obecněji, než jen jako kolektivně spravované území. Za *commons* považuje mj. genetickou rozmanitost indických plodin, která vznikla staletou interakcí - šlechtěním - mezi rolníky a přírodou. V současné době jsou tyto občiny *uzavírány* tržními přístupy, kdy rolníci ztrácejí přístup ke svému tradičnímu osivu a jsou napojováni na globální komerční sítě, a snahami o patentování tradičních odrůd, odpůrci označovanými za biopirátství (Shiva 1992: 96-178).

Jiný indický kritik převládajícího modelu rozvoje, autor knihy *Developmentality* (2009) Deval Deb, v kapitole "Trh vs. občina" explicitně odmítá Hardinovu tezi a označuje za skutečnou tragédii privátní vlastnictví zdrojů, které umožňuje jednotlivcům maximalizovat jejich krátkodobý užitek (tamtéž: 356). Funkční občiny, přežívající v dnešních neindustriálních společnostech, jsou naopak „ukázkou síly občanské demokracie založené na komunitním étosu“ (tamtéž: 357).

Namísto ostromovského postulátu tří rovnocenných systémů správy území (viz podkapitulu 2) tak tito autoři chápou funkční režimy *commons* jako nejvhodnější z hlediska sociálního i environmentálního, ale současně za silně ohrožené mocnými ekonomickými hráči, jejichž struktury sociální kontroly jim umožňují zachovat své mocenské pozice a vliv navzdory odporu ze strany obhájců *commons* (Goldsmith - Hildyard - Bunyard - McCully 1992: 157-164, Deb 2009: 389-494, viz též Johanisová 2007: kap. 1.2.1, 1.2.2., 2008: 81-87).

A namísto strachu z pasti „špinavého sklepa předkapitalistického světa“, o němž mluví de Soto (viz úvod), projevují tito kritikové rozvoje strach z důsledků krátkozrakého přimknutí se k modelu neudržitelného růstu, který zaměňuje množení finančních aktiv se skutečným bohatstvím a může vést k uvíznutí ve špinavém sklepě postkapitalistického světa

vyčerpaných zdrojů a sociální polarizace (de Rivero 2001: 159-187, Shrivastava - Kothari 2012: 231-246, Martinez-Alier 2002: 19, Deb 2009). Tzv. předkapitalistický svět je jim v mnoha směrech naopak inspirací: „Původní obyvatelé po celém světě se většinou řídili instinktivním smyslem pro ekologickou integritu díky tomu, že zůstali věrni svému *místu*. To platí i pro nomády, kteří se řídí rytmy ekosystému, jež využívají a obývají.“ (Shrivastava - Kothari 2012: 251, důraz v původním textu).

Tito autoři často odmítají slovo „rozvoj“ úplně (de Rivero 2001: 186, Goldsmith - Hildyard - Bunyard - McCully 1992: 130, viz též Martinez-Alier 2002: 20) a požadují radikální proměnu společnosti. Ta by měla přicházet zdola (případně od státu: de Rivero 2001), vycházet z hodnot environmentální udržitelnosti a sociální spravedlnosti, respektovat samozásobitelství a neindustriální produkci (Shrivastava - Kothari 2012: 256, 262) a vést k nulovému růstu (Deb 2009: 495). Důležitým rysem této vize je také institucionální i faktická obnova občin (Deb 2009: 505-507, Goldsmith - Hildyard - Bunyard - McCully 1992: 195-204, Shrivastava - Kothari 2012: 256-261).

6. Obnova občin v zemích globálního Jihu

Iniciátorem obnovy *commons* v zemích globálního Jihu se mnohdy stává samotná místní komunita, často po otřesu, způsobeném environmentálním konfliktem či konflikty. Shrivastava - Kothari (2012: 271) popisují příklad z vesnice původních obyvatel (tzv. *adivasi*) Mendha-Lekha v okrese Gadchiroli v indickém státě Maharashtra: Účast v úspěšných kampaních, které mj. zabránily stavbě dvou velkých přehrad, zde katalyzovala zavedení sofistikovaného demokratického konsensuálního systému rozhodování, který vedl k realizaci řady projektů, vedoucích k soběstačnosti, včetně převzetí místního lesa do komunitní správy. Jak upozorňují autoři, Mendha-Lekha tak byla jednou z prvních komunit, které využily legislativy z r. 2006, jež umožňuje místním komunitám oficiálně převzít správu nad vlastním lesním ekosystémem, odňatou koloniálním zákonem z r. 1927 (viz též Shiva 1992: 61-66).

Podobně v Nepálu legalizovala vláda v 90. letech právo místních komunit spravovat své vlastní lesy, přičemž jim explicitně dává rozsáhlé pravomoci v této oblasti. Stát si zároveň zachovává právo zakročit, pokud by byl les spravován neudržitelně³². Podle Upadhyay (v Bollier - Helfrich 2012: 265-270) se tento přístup osvědčil: nepálské lesní *commons* vykazují lepší biologické parametry oproti lesům státním a zároveň zlepšily sociálně-ekonomickou situaci a potravinovou bezpečnost místních komunit. Pozitivně hodnotí roli státu též autorky

³² Jak upozorňují Goldsmith - Hildyard - Bunyard - McCully (1992:129), úspěšnost obcí jako garanta udržitelnosti místních ekosystémů závisí do velké míry i na tom, nakolik jsou členové komunity přímo závislí na místním ekosystému z hlediska své dlouhodobé obživy a do jaké míry respektují místní tradiční autority. Nelze tedy automaticky předpokládat úspěch režimu *commons* ve všech komunitách, jimž je správa jejich území navrácena státem.

Gallardo - Friman (2011) v analýze komunitně spravovaných mořských lovišť v Chile, které stát institucionalizoval zákonem z r. 1991³³.

V některých případech je role státu nejednoznačná resp. je jeho podpora občin nedůsledná. Příkladem mohou být brazilské *faxinální* komunity, *povos de faxinais*, které hospodaří v rámci občin, zahrnujících komplexní systém různých typů území včetně pastvin a polí, z nichž některé jsou společné a některé soukromé. Ačkoliv po silném tlaku zdola³⁴ stát uznal identitu a správcovskou roli *povos de faxinais* zákonem z r. 2007, přesto dosud často chybí potřebná legislativa na městské úrovni. I tam, kde existuje, nedočkaly se jednotlivé komunity formálního uznání svých území. Tato liknavost stejně jako projevy násilí vůči *povos de faxinais* (a jejich dobytku) vyjadřují dle autorky odmítání správní formy *commons* jejich okolím (Bertussi v Bollier - Helfrich 2012: 254-257).

Zatímco mnohdy je iniciátorem obnovy obcí samotná komunita, která může např. i nelegálně okupovat své původní území (Goldsmith - Hildyard - Bunyard - McCully 1992: 197-198), často hraje důležitou roli v obnově komunitní péče o území nevládní organizace, která poskytne prostor pro formulaci cílů společenství a institucionální a finanční podporu. V takových případech bývá obnova *commons* jen část celkové agendy. Příkladem projektu obnovy *commons*, který je součástí širšího spektra lokálních aktivit, je projekt Kalpavalli, iniciovaný sdružením Timbaktu Collective³⁵. Sdružení vzniklo v r. 1992 ve venkovské oblasti aridního anantapúrského okresu indického státu Ándhrapradéš. Území Kalpavalli (cca 5 tisíc hektarů) patří státu a má statut lesa, les však byl v minulosti postupně vykácen a to spolu s nadměrnou pastvou vedlo k silné degradaci celého území. Aktivisté ve spolupráci s obyvateli devíti místních vesnic dosáhli toho, že se na jednotlivých úsecích území postupně a dočasně omezila pastva. Zajistili i placené strážce z řad vesničanů, které na omezení dohlížely. Navíc zahájili sázení stromků a budování vsakovacích jam. Postupně se podařilo zregenerovat jak krajinu, tak systém vodních nádrží, který dokáže zadržet vodu i v devítiměsíčním období sucha. Důsledky projektu jsou pozitivní jak sociálně-ekonomicky, tak ekologicky: výrazně vzrostla biodiverzita celého území. Celý projekt nyní řídí vesničané sami. Zakladatelem Timbaktu Collective je indický aktivista Choitresh Ganguly, který v dané lokalitě působí od roku 1978. V rozhovoru popsal začátky projektu a jeho sociálně-ekonomickou dimenzi:

Téměř jeden a půl roku chodil každý den jeden člen Timbaktu Collective do vesnice na kraji a diskutoval s místními o tom, že když nebudou přepásat, budou mít časem větší užitek. Začali jsme se 125 akry, ke kterým se pomalu přidávaly další, jak se dařilo přesvědčit další vesnice... Ve vesnicích jsme vždy usilovali

³³ K současné a potenciální roli státu (resp. regionálních vlád) v decentralizaci kompetencí na lokální úroveň viz Shrivastava - Kothari (2012: 288-292)

³⁴ Ze strany celostátního sdružení *povos de faxinais*, které funguje od r. 2005.

³⁵ Další aktivity zahrnují mj. úspěšnou iniciativu tří ženských úvěrních družstev, několika škol, zpracovatelského a odbytového družstva biozemědělců, dětských center a klubů aj. Organizace dlouhodobě pracuje se 140 vesnicemi a má cca 110 zaměstnanců. Webová stránka organizace <http://timbaktu.org/> obsahuje řadu informací, studie, filmy a články v angličtině. K tématu viz též Balharová – Johanisová - Kutáček (2011:15-17, 28-30,50-52), Johanisová (2012), Kothari (2012).

o to, aby si místní lidé utvořili vlastní organizace, protože jsme přesvědčeni, že vše se má dělat pokud možno na místě...V lese se teď pase 40 tisíc ovcí a asi 6 tisíc kusů dobytka. Z této plochy se každoročně sklídí asi 6 tisíc vozů sena a každá z přibližně šesti set rodin si vydělá 8 tisíc rupií ročně tím, že sbírají lesní plodiny či se z lesa užívají jinak. (Pelikán 2011: 47)

V tomto projektu stát sehrál problematickou roli, neboť část pozemků prodal nadnárodní společnosti Enercon, která zde v letech 2010-12 postavila 48 větrných elektráren. Negativní důsledky stavby pro území jsou dalekosáhlé zejména díky masivní síti cest, které působí jako bariéry pro pasoucí se zvířata a vedou k erozi a zanášení vodních nádrží. Sdružení Kalpavalli se v současné době domáhá kompenzace u indického Nejvyššího soudu a současně registrovalo území Kalpavalli jako chráněné z hlediska biodiverzity, což by mělo zabránit dalším zásahům zvenčí (Ch. Ganguly, osobní sdělení N.J. 2013).

Ačkoliv je projekt Kalpavalli často označován za příklad rozvoje s kladným znaménkem, sám Ganguly, stejně jako Shiva a další radikální kritikové zmínění výše, koncept rozvoje odmítá (osobní sdělení 2013). Ve zmíněném rozhovoru, který poskytl časopisu Sedmá generace, líčí v této souvislosti příběh čmeláčice, která jednoho dne vletěla do místnosti plné leteckých odborníků. Ti ji celé odpoledne měřili a nakonec jí autoritativně sdělili, že podle jejich výpočtů ve skutečnosti létat nedokáže:

„Váš sosák je příliš dlouhý, křídla příliš krátká, jste příliš těžká. Není to možné.“ Čmeláčice se naštvála a chtěla odletět... a zjistila, že to nedokáže. Domnívám se, že to je i příběh většiny kolonizovaných zemí a možná částečně i té vaší. Tento příběh vyjadřuje celý problém paradigmatu rozvoje, růstu a produktivity. Musíme růst a konkurovat Evropě! Většina naší práce v Timbaktu Collective spočívá v tom, že se ke světu z tohoto příběhu pokoušíme tvořit alternativu.“ (Pelikán 2011: 46-47).

7. Obnova obcí v kontextu střední Evropy

Má Chaitresh Ganguly pravdu? Jsme podobní čmeláčici? Ztratili jsme - jako Češi a Slováci - po „kolonizaci“ našich hlav ideály - či ideologií - západních konzumních liberálních demokracií po roce 1989 vazbu na vlastní myšlenkové tradice a důvěru ve vlastní síly, ve vlastní směřování a vlastní rozum? Nakolik jsme schopni reflektovat příběh o blahobytu, který jednou nastane pro všechny, jen když si ještě více utáhneme opasky, ale současně budeme ještě více pracovat, abychom toho více vyrobili, více si vydělali - či půjčili - a mohli více spotřebovat tak, aby mohl pokračovat růst ekonomického koláče? Vždyť podle tohoto scénáře pomine i ekologická krize, jen když budeme mít dost peněz, abychom mohli škody na životním prostředí napravit³⁶.

Příběh o blahobytu, který jednou nastane pro všechny, u nás jako první zpochybnil Jan Keller (2005) v knize *Až na dno blahobytu*, která poprvé vyšla v roce 1993. Ekonomický koláč v zemích Severu podle něj roste na úkor přírodních zdrojů, budoucích generací a zemí

³⁶ Viz Kuznetzovu křivku a její kritiku (např. Guha - Martinez-Alier 2000: 46, Martinez-Alier 2002: 29). Kuznetzova křivka graficky vyjadřuje hypotézu, podle níž s nárůstem výše příjmů na hlavu v dané zemi environmentální znečištění nejprve stoupá, ale v určité fázi se křivka láme a znečištění začne opět klesat.

globálního Jihu, neporoste věčně a blížíme se k bodu zúčtování. Takto s nadsázkou charakterizoval dilema Čechů a Slováků, stojících před branami Západu na začátku 90 let: „Bud' budeme ještě připuštěni k hostině bohatých, která vyjídá zbytky rezerv z talířů chudých zemí, anebo se zúčastníme hostiny ve funkci jednohubky...“ (tamtéž: 80).

Odmítneme-li variantu „sežrat nebo být sežrán“, nabízí nám koncept *commons* základnu k přemýšlení, která přesahuje nejen polarity Sever/Jih a Východ/Západ, ale také komunismus/kapitalismus či soukromé/státní vlastnictví.

Naše země zažila mezi léty 1948 a 1989 extrémní formu monopolu státního vlastnictví. Tato historická zkušenost nás vede k nekritickému přijetí instituce soukromého vlastnictví, včetně soukromého vlastnictví půdy, nemovitostí/bydlení a přírodních zdrojů. Odmítáme teď často nejen státní, ale i všechny formy komunitního, resp. družstevního vlastnictví, které ztotožňujeme s totalitním komunistickým režimem.

Avšak podobně jako v případě Hardina, který namísto skutečné občiny popsal ve svém příběhu tragédii režimu volného přístupu, i zde je patrné, že socialistické družstvo nebylo autentickým družstvem, protože mu chybělo jak demokratické řízení a autonomie, tak možnost účasti na trhu (Feierabend 2007, Mlčoch 2004: 53)³⁷. Podobně socialistické státní vlastnictví podniků vedlo k uzurpacii ekonomické moci členy řídicích hierarchií a tedy rovněž nemělo nic společného s komunitním (ani funkčním státním) vlastnictvím (Mlčoch 2004).

Koncept *commons* ve smyslu výzvy tradiční dichotomii stát-trh v oblasti vlastnictví a správy majetku nám může nabídnout nové pohledy na otázku vlastnictví a otevřít cestu k hlubší reflexi naší historické i současné zkušenosti. Patřil by sem pohled nejen do myšlení meziválečné československé ekonomické školy, která považovala družstevní, státní a soukromé vlastnictví za rovnocenné (Johanisová 2007: 64-65, Hilson – Markkola - Östman 2012: 12-13), ale i na praktické alternativy privátního vlastnictví jak v naší vlastní minulosti, tak i na současném Západě³⁸. Klasická obchodní společnost, svou strukturou uzpůsobená k maximalizaci zisku i objemu výroby, je v mnoha ohledech problematická. Její efektivnost a inovativnost bývá vykoupena externalizací nákladů (Kapp 1963), přispívá také k tzv. běžícímu pásu produkce³⁹ (Bell 2004: kap. 3). Podpora alternativních institucionálních struktur ve sféře vlastnictví i výroby se proto začíná jevit jako důležitý faktor přírodě příznivější ekonomiky.

Pojem *commons* ve svém rozšířeném významu, který lze vystopovat k dílu Ivana Illiche (1982: 17-18, 1983 a další) a který rozvádí např. Goldsmith - Hildyard - Bunyard - McCully

³⁷ Viz též principy Mezinárodního družstevního svazu (např: <http://www.cdi.coop/icaprinciples.html>).

³⁸ Např. komunitní pozemkové spolky - *community land trusts*, které kombinují soukromé a komunitní vlastnictví nemovitostí a půdy, *land trusts*, které se zříkají některých běžných vlastnických práv, jako je právo pozemek prodat či na něm stavět, družstva v naší minulosti i v evropské současnosti a sociální ekonomiku, solidární ekonomiku a sociální podnikání (Johanisová 2005, 2007, 2008, Lewis - Conaty 2012 aj.)

³⁹ V originále *treadmill of production*.

(1992) vychází z představy, že s nástupem modernity a s procesem komodifikace postupně dochází (na Severu, Jihu i Východě) k *uzavírání obcí* politicko-ekonomickou mocí, přičemž to, co bylo až dosud volně dostupné získává statut vzácného (uměle vytvořená vzácnost) zboží, dostupného za peníze. Člověk postupně ztrácí svou svobodu a možnost řídit vlastní život. Tak je příroda *uzavírána* privatizací, ale i prostor ulice *uzavírán* auty (děti už si tu nemohou hrát, dospělí sedat na zápraží či vodit zvířata), země Jihu *uzavírány* úvěry a západní technologií a řemeslná výroba *uzavírána* továrnou (kde je „prostor definován přímkami, čas hodinami, pohyb rytmem stroje a pracovní režim managementem.“, tamtéž: 151). Ideál (či ideologie) *commons* ve své radikální podobě často odmítá nejen státní a soukromé vlastnictví, ale i stát a trh vůbec a klade důraz na sdílení (např. internetového softwaru, veřejného prostoru, myšlenek a informací), spolupráci, samozásobitelství, lokalizované ekonomické vazby a spravedlivou distribuci. Ve své environmentální podobě (např. Barnes 2006) zdůrazňuje právo všech na stejný díl přírodních zdrojů a nutnost tyto zdroje spravovat v zájmu budoucích generací. V diskursu *commons* tak zaznívají cíle environmentální udržitelnosti a sociální spravedlnosti a důraz je kladen na demokratická řešení zdola. Naproti tomu zde nenacházíme cíle, jako je produkce, produktivita, efektivnost a rozvoj.

Přebal nedávného sborníku *Bohatství Commons: Svět mimo trh i stát* (Bollier a Helfrich 2012) hovoří o tom, že lidé „přebírají kontrolu nad svým životem a ohroženými zdroji“, obklopeni „centralizovanými hierarchiemi na jedné straně a dravými trhy na druhé“.

Jak naznačuje název publikace, redefinují její autoři bohatství nikoliv jako peníze či aktiva, na peníze proměnitelná, ale jako dostupnost obcí - *commons* v tom nejširším významu. V radikální optice *commons* tak může být indický vesničan bohatší a svobodnější, než zdánlivě úspěšný obyvatel západní metropole, *uzavřený* svou prací a hypotékou a závislý na fosilních palivech.

A jak je na tom z perspektivy diskursu *commons* občan střední Evropy v čase ekologické, ekonomické a energetické krize? Jsme schopni smysluplně přispět do diskuse o *commons*? Je pro nás užitečná optika obnovy *commons*? Může sloužit jako svorník pro lepší pochopení sebe, své minulosti a aktivně uchopené budoucnosti? Odpovědi možná závisejí na tom, zda znovuobjevíme svou bytostnou schopnost létat.

Literatura

Agarwal, Bina (1992): The Gender and Environment Debate: Lessons from India. *Feminist studies*, Vol. 18., No. 1, s. 119-158

Armitage (2008): Governance and the Commons in a Multi-level World. *International Journal of the Commons*. Vol. 2, No. 1, p. 7-32

Balharová Eliška, Johanisová Naďa, Kutáček Stanislav (2011): *Sborník ze semináře Otevřený prostor: Peníze jinak, Chaloupky 26.1.-30.1.2011*, Brno: Trast pro ekonomiku a společnost. <http://www.thinktank.cz/fileadmin/thinktank->

- upload/texty/Otevreny_prostor_2011.pdf
- Basset, Thomas, Zuelli Koli (2003): The Ivorian Savanna: Global Narratives and Local Knowledge of Environmental Change. S. 115-136 v: Basset, Thomas, Zimmerer, Karl (eds.): *Political Ecology. An Integrative Approach to Geography and Environment-Development Studies*. New York: The Guilford Press
- Barnes, Peter (2006): *Capitalism 3.0: A Guide to Reclaiming the Commons*. San Francisco: BK Publishers
- Bell, Daniel (2004): *An Invitation to Environmental Sociology*. Thousand Oaks, USA: Sage
- Blomley, Nicholas (2007): Making Private Property: Enclosure, Common Right and the Work of Hedges. *Rural History*, Vol. 18, No.1, s. 1-21
- Bodley, John (1982): *Victims of Progress*. Palo Alto. Mayfield Publishing Company
- Bollier, David - Helfrich, Silke (eds. 2012): *The Wealth of the Commons: A World Beyond Market and State*. Amherst: Levellers Press.
<http://wealthofthecommons.org/contents>
- Bromley, Daniel (ed., 1992): *Making the Commons Work: Theory, Practice and Policy*. San Francisco: International Center for Self-Governance
- Čajka, Adam (2010): *Plačimada: Interpretace Sociálního Hnutí v Kérole*. Bakalářská práce na FSS MU, Práce je veřejně dostupná v elektronickém archivu závěrečných prací MU.
- Čajka, Adam (2013): *Stavba velkých přehrad v Indii: konflikt vizí rozvoje*. Diplomová práce na FSS MU, Práce je veřejně dostupná v elektronickém archivu závěrečných prací MU.
- Daly, Herman - Cobb John B. (1990): *For the Common Good. Redirecting the Economy towards the Community, the Environment and the Sustainable Future*. London: Green Print
- Deb, Debal (2009): *Beyond Developmentality: Constructing Inclusive Freedom and Sustainability*. London: Earthscan
- de Rivero, Oswaldo (2001): *The Myth of Development*. London: Zed Books
- de Soto, Hernando (2001): The Mystery of Capital: Why Capitalism Triumphs in the West and Fails Everywhere Else. *CDE Focus, No 6, September 2001*, Johannesburg: Centre for Development and Enterprise
- Fairlie, Simon (2009): A Short History of Enclosure in Britain. *The Land*, No. 7, Summer 2009, s. 16-31 (Časopis lze objednat na www.tlio.org.uk)
- Feeny David- Berkes Fikret - McCay Bonnie- Acheson James (1990): The Tragedy of the Commons: Twenty-Two Years Later. *Human Ecology*. Vol. 18, No. 1, s. 1-19
- Feierabend, Ladislav (2007): *Zemědělské družstevnictví v Československu do roku 1952*. Volary: Stehlík (Původně vyšlo 1952 v USA.)
- Filipová, Zuzana (2013): *Vliv změny režimu tradičně udržovaných občin na životní prostředí v regionu Karamoja (Uganda)*. Diplomová práce, FSS MU. Práce je veřejně dostupná v elektronickém archivu závěrečných prací MU.
- Fuchs, Kamil - Tuleja Pavel (2003): *Základy ekonomie*. Praha: Ekopress
- Gallardo, Gloria- Friman, Eva (2011): New Marine Commons Along the Chilean Coast. The Management Areas(MAs) of Penuelas and Chigualoco. *International Journal of the*

- Commons* . Vol. 5, No. 2, s. 433-458
- George, Susan (1986): *How the Other Half Dies* London: Penguin
- Goldsmith, Edward - Hildyard Nicholas - Bunyard Peter - McCully Patrick (eds., 1992): Whose Common Future? *The Ecologist*, Vol. 22, No. 4, p. 123-210
- Gomes, Alberto (2012): Alter-Native "Development": indigenous forms of social ecology. *Third World Quarterly*. Vol. 33, No. 6, s. 1059 - 1073
- Guha, Ramachandra, Martinez-Alier, Joan (2000): *Varieties of Environmentalism. Essays North and South*. London: Earthscan
- Hardin, Garret (1968): The Tragedy of the Commons. *Science*, Vol. 162, No. 3859, s. 1243-1248
- Hardin, Garret (1991): The Tragedy of the "unmanaged" commons, s. 162-185 v: Andelson, R.V., *Commons without Tragedy*. London: Shephard-Walwyn
- Heilbroner, Robert (ed.,1986): *The Essential Adam Smith*. Oxford: Oxford University Press.
- Hilson, Mary - Markkola Pirjo - Östman Ann-Katrin (2012): *Co-operatives and the Social Question: The Co-operative Movement in Northern and Eastern Europe*. Cardiff: Welsh Academic Press
- Huang, Jianhui - Bai Youngfei - Jiang Ye (2009): Case Study 3: Xilingol Grassland, Inner Mongolia. P. 120-135 in: Squires, Victor R.- Xinshi Lu - To, Wand - Youlin, Yang (eds.): *Rangeland Degradation and Recovery in Inner Mongolia*. Wallingford,UK: CARI Publishing
- Chatrapati, Singh (1985): *Common Property and Common Poverty*. Delhi: Oxford Publishing House, cit. v Shiva (1992: 83)
- Illich, Ivan (1982): *Gender*. New York: Pantheon Books
- Illich, Ivan (1983): Silence is a Commons *The CoEvolution Quarterly*, Winter1983
<http://www.preservenet.com/theory/Illich/Silence.html>
- Johanisová, Naďa (2007): *A Comparison of Rural Social Enterprises in Britain and the Czech Republic*. Disertační práce, FSS MU. Práce je veřejně dostupná v elektronickém archivu závěrečných prací MU.
- Johanisová, Naďa (2008): *Kde peníze jsou služebníkem, nikoliv pánem* . Volary: Stehlík
- Johanisová,Naďa (2012): Indie: Za zrcadlem modernity. *Kulturní noviny* č. 2
<http://www.kulturni-noviny.cz/nezavisle-vydavatelске-a-medialni-druzstvo/ke-stazeni>
- Johanisová, Naďa (2013) *Ekonomičtí disidenti: Kapitoly z historie alternativního ekonomického myšlení*. Volary: Stehlík
- Johanisová, Naďa, Fraňková, Eva (2012): Ekonomický růst a jeho environmentální a sociální souvislosti. *Geografické rozhledy*. Vol. 22, No. 1, s. 6-8.
- Kapp, Karl W. (1963): *The Social Costs of Business Enterprise*. New York: Asia Pub. House
- Keller, Jan (2005): *Až na dno blahobytu*. Praha: EarthSave
- Kohák, Erazim (1998): *Zelená svatozář: Kapitoly z ekologické etiky*. Praha: Slon
- Kothari, Ashish (2012): Timbactu is Very Much on the Map s. 98-104 v: *The Hindu Survey of Environment*. Chennai: The Hindu
- Krech III, Shepard (1999): *The Ecological Indian: Myth and History*. New York: Norton and

Co.

- Lewis, Michael-Conaty Pat (2012): *The Resilience Imperative: Cooperative Transitions to Steady-state Economy*. Gabriola Island, Canada: New Society Publishers
- Lindbloom, Jana (2012): *Neistý majetok a sporné rozhodovanie: návrh, interpretácia a zapájanie transformačného zákona v postsocialistických poľnohospodárskych družstvách*. Disertační práce, FSS MU. Práce je veřejně dostupná v elektronickém archivu závěrečných prací MU.
- Lipton, Michael (2010): *Land Reform in Developing Countries: Property Rights and Property Wrongs*. London: Routledge
- Mander, Jerry (2003): *V nepřítomnosti posvátného* Brno: Doplněk
- Martinez-Alier, Joan (2002): *The Environmentalism of the Poor: A Study of Ecological Conflicts and Valuation*. Cheltenham, U.K.: Edward Elgar
- Marshall, Graham R. (2005): *Economics for Collaborative Environmental Management: Renegotiating the Commons*. London: Earthscan
- McEvoy, Arthur (1987): Towards an Interactive Theory of Nature and Culture: Ecology, Production and Cognition on the California Fishing Industry *Environmental Review*. Vol. 11, No. 4, s. 298-305
- Merchant, Carolyn (1983): *The Death of Nature: Women, Ecology and the Scientific Revolution*. San Francisco: Harper and Row
- Mies, Maria - Bennholdt-Thomsen, Veronika (1999): *The Subsistence Perspective. Beyond the Globalised Economy*. London: Zed Books
- Mlčoch, Lubomír (2004): The Reverse Control Pyramid of the Socialist Economy. S. 49-59 v: Hájek Martin (ed.): *Hierarchy as the Strength and Weakness of Communist Rule. The Legacy of Communist Rule IV. Volume of Papers from the Seminar Held in Prague, September 11 - 12 2003*. Praha: Sociological Studies 4.10, Praha: Sociologický ústav
- Monbiot, George (1994): The Tragedy of Enclosure. *Scientific American*, leden 1994
- Neeson, Jeanette.M. (1993): *Commoners: common right, enclosure and social change in England, 1700 – 1820*. Cambridge University Press, Cambridge
- Neeson, Jeanette M. (2000): English Enclosures and British Peasants: Current Debates about Rural Social Structure in Britain c. 1750-1870. *Jahrbuch fur Wirtschaftsgeschichte*. Berlin: Akademie Verlag
- Netting, Robert (1978): Of Men and Meadows: Strategies of Alpine Land Use. *Anthropology Quarterly*. Vol. 45, s. 123-144. Cit. v Bromley (1992), s. 34
- Norberg-Hodge, Helena (1996): *Dávné budoucnosti*. Brno: Hnutí Duha
- Ostrom, Elinor - Burger, Joanna - Field Christopher B. -Norgaard Richard - Policansky David (1999): Revisiting the Commons: Local Lessons, Global Challenges. *Science* Vol. 284, s. 278-282
- Ostrom, Elinor - Gardner Roy - Walker James (2006): *Rules, Games and Common-Pool resources*. Michigan, USA: University of Michigan Press
- Pelikán, Vojtěch (2011): Musel jsem se naučit být Indem. Rozhovor s Chiotreshem Kumarem. *Sedmá generace*, Vol. 20, No. 2
- Rhodes, Robert-Thompson,Stephen (1975): Adaptive Strategies in Alpine Enviroments:

- Beyond Ecological Particularism. *American Ethnologist*, Vol. 2, s. 535-551, cit.v Bromley (1992), s. 34
- Robbins, Paul (2004): *Political Ecology: A Critical Introduction*. Malden, USA: Blackwell
- Routh, Guy (1977): *The Origin of Economic Ideas*. New York: Vintage Books.
- Saju, T.S. (2009): *The Political Ecology of Agrarian Ecosystem Change in a Kerala Region: A Gender and Class Analysis*. Disertační práce, Department of Geography, University of Madras, Chennai, Indie
- Sarukhán, José - Larson, Jorge (2001): When the commons become less tragic: land tenure, social organisation, and fair trade in Mexico. P. 45-69 in: Burger, J., E. Ostrom, R. B. Norgaard, D. Policansky, B.D. Goldstein (eds.,2001): *Protecting the commons: a framework for resource management in the Americas*. Island Press, Washington
- Shiva, Vandana (1992): *Staying Alive: Women, Ecology and Development*. London: Zed Books
- Shrivastava, Aseem - Kothari Ashish (2012): *Churning the Earth: The Making of Global India*. New Delhi: India
- Slavíková, Lenka - Vejchodská Eliška - Slavík Jan (2012): *Ekonomie životního prostředí -teorie a politika*. Praha: Alfa Nakladatelství.
- Sneath, David (1998): State Policy and Landscape Degradation in Inner Asia. *Science* Vol. 281, No. 2380, s. 1147-1148
- Squires, Victor - Youlin, Yang (2009): Historical Degradation Episodes in China: Socio-economic Forces and their Interaction with Rangeland Systems since the 1950s, p. 15-29 in: Squires, Victor R.- Xinshi Lu - To, Wand - Youlin, Yang (eds.): *Rangeland Degradation and Recovery in Inner Mongolia*. Wallingford, UK: CARI Publishing
- Šauer, Petr - Livingston, Marie (eds, 1996): *Ekonomie životního prostředí a ekologická politika: vybrané klasické stati*. Litomyšl: Vydavatelství litomyšlského semináře
- Thekaekara, Stan (2004): People first: justice in a global economy. Str. 96-102 v: Douthwaite, Richard -Jopling, John (eds): *Growth the Celtic Cancer: Why the Global Economy Ddamages our Health and Society*. Feasta Review No. 2, Feasta, Dublin.
<http://www.feasta.org/documents/review2/>
- Trevelyan, George M. (1944): *English Social history*. London: Longman's, Green and Co.
- von Albertini, Rudolf - Wirz Albert (1982): *European Colonial Rule, 1880 - 1940: The Impact of the West on India, Southeast Asia and Africa*. Westport: Greenwood Press. Cit. v: Goldmith, Edward - Hildyard Nicholas - Bunyard Peter - McCully Patrick (eds., 1992)
- Young, Oran (2011): Land Use, Environmental Change and Sustainable development: The Use of Institutional Diagnostics. *International Journal of the Commons*, Vol. 5, No. 1, s. 66-85